

PRATARMĖ

Skaitytojams siūlomas straipsnių rinkinys – iš esmės 2013 m. lapkričio 7–8 d. Vilniaus universitete vykusioje tarptautinėje mokslinėje konferencijoje „Lietuvos Statutas ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės bajoriškoji visuomenė“¹ perskaitytų pranešimų pagrindu paruoštos publikacijos. Tai buvo jau penktoji konferencija, tradiciškai suburianti Lietuvos Statuto ir jo epochos tyrėjus, šįsyk skirta 1588 m. Trečiojo Lietuvos Statuto priėmimo 425 metų sukakčiai². Ir pirmoji, kurioje jau nedalyvavo šios mokslinės tradicijos Vilniaus universitete kūrėjas bei puoselėtojas profesorius Stanislovas Lazutka (1923–2009). Taigi konferencijos rengėjai paminėjo ir šio žymaus Lietuvos Statuto tyrėjo 90-metį.

Iš tiesų šiandien neverta reflektuoti istoriografijoje įteisintos koncepcijos, jog XVI a. Lietuvos istorijoje – teisėkūros klestėjimo ir teisės kodifikavimo amžius, o Lietuvos Statutas – Europos teisės fenomenas. Senovės mąstytojų išmintis *ubi societas, ibi ius*, galima sakyti, tapo šio straipsnių rinkinio (kaip ir konferencijos) leitmotyvu. Jame daugiau vietos skiriama ne Lietuvos Statuto turinio analizei, bet teisės vaidmeniui ir reikšmei įvairiose Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (toliau – LDK) bajoriškiosios visuomenės gyvenimo srityse tirti. Žinoma, skaitytojas aptiks ir naujų duomenų arba išvalgų, pagilinančių teisės kodifikavimo tradicijos LDK sampratą, papildančių Lietuvos Statuto parengimo bei tobulinimo proceso istoriją ir jo rengėjų biografiją (žr. Edvardo Gudavičiaus ir Irenos Valikonytės straipsnius). Palyginti daug dėmesio sulaukė tema, kuria istorikai seniai ir plačiai diskutuoja, – Trečiojo Statuto vaidmuo Abiejų Tautų Respublikos (toliau – ATR) teisinėje ir politinėje kultūroje. Jūratė Kiaupienė, jau kuris laikas tyrinėjanti LDK politinės kultūros fenomeną ankstyvųjų Naujųjų laikų Europoje, šį kartą analizuoja vieną tos problemos aspektą, siūlydama atsakymo į klausimą, kodėl nebuvo sukurta viena visoje ATR galiojusi rašytinė teisė (kodeksas), ieškoti pasitelkus lyginamosios LDK ir Lenkijos Karalystės teisėtyros

¹ Tarptautinės mokslinės konferencijos organizavimą rėmė Lietuvos mokslo taryba (sutarties Nr. LIT-7-3).

² Ankstesnių konferencijų medžiaga publikuota: 1529 metų Pirmasis Lietuvos Statutas (Respublikinės mokslinės konferencijos, skirtos Pirmojo Statuto 450 metinėms pažymėti, medžiaga). Vilnius, 1982; 1588 metų Trečiasis Lietuvos Statutas (Respublikinės mokslinės konferencijos, skirtos Trečiojo Statuto 400 metinėms pažymėti, medžiaga). Vilnius, 1989; 1566 metų Antrasis Lietuvos Statutas (Respublikinės mokslinės konferencijos, skirtos Antrojo Statuto 425-osioms metinėms pažymėti, medžiaga). Vilnius, 1993; Pirmasis Lietuvos Statutas ir epocha: straipsnių rinkinys / Sudarė Irena Valikonytė ir Lirija Steponavičienė. Vilnius, 2005.

ir skirtingos „politinės teisės dvasios“ prieigas. Iš esmės tą pačią – nesėkmingų bandymų unifikuoti LDK ir Lenkijos Karalystės teisę priežasčių – problemą (tik analizuodamas XVIII a. susiklosčiusią situaciją) aptaręs LDK teisės žinovas Andrzejus B. Zakrzewskis akcentuoja Lenkijos šlėktų naudotą taktiką. Adamas Moniuszko, nustatęs, jog Lenkijos teisės kodifikavimo projektų autoriai XVI–XVII a. sandūroje nepasinaudojo LDK teisės kodifikatorių patirtimi, analizuoja šio reiškinio priežastis.

Lietuvos Statutas – pirmiausia LDK teisės šaltinis. Todėl natūralu, kad kai kurie autoriai, panaudodami andainykščių teismų dokumentus, ieškojo Statuto normų taikymo teismų praktikoje (*law in action*) patvirtinimo. Łukaszas Gołaszewskis pateikė Pirmojo Lietuvos Statuto normų panaudos Knišino miesto (Palenkė) teisme XVI a. šeštame dešimtmetyje pavyzdžių. Andrejus Ryčkovas išlukštено dokumentų klastojimo LDK sampratą, šaltiniuose vartotą terminiją šiam nusikaltimui įvardyti ir teismo proceso praktiką XV a. pabaigoje–XVI a. pirmoje pusėje. O Adamas Stankevičius atskleidė faktorius, dėl kurių LDK Vyriausiasis Tribunolas XVIII a. pabaigoje kartais pažeisdavo Trečiąjį Statutą ir ne-taikydavo jame nustatytų bausmių už nužudymo nusikaltimą.

Tyrėjų dėmesio taip pat sulaukė teorinės teisės formavimosi bei funkcionavimo LDK visuomenėje problemos. Rimvydas Petrauskas aptaria mūsų istoriografijos diskurse dar menkai reflektuojamą svarbią feodalinės teisės (*ius feodali*) genezės ir sąvokos problemą. Išanalizavęs šio termino vartoseną ir jo turinį XV–XVI a. vidurio šaltiniuose, autorius solidžiai pagrindžia originalią išvadą, jog tuo laikotarpiu tam tikra „lietuviško“ feodalizmo sankloda jau buvo „svarbi Lietuvos kilmingųjų socialinės tikrovės dalis“. Vasilis Varoninas, remdamasis naraciniais ir norminiais istorijos šaltiniais, sprendžia aktualią terminijos, vartotos valstybės sąvokai įvardyti XIV–XVI a., problemą, kuri atspindi ir LDK valstybės raidą bei jos politinės kultūros evoliuciją. Dmytro Vashchukas pasirinko analizuoti dar palyginti mažai tirtą teisinės sistemos (sistemų) klostymosi LDK iki Pirmojo Statuto priėmimo klausimą, tiesa, apsiribodamas tokios sistemos funkcionavimo elementų paieška ukrainietiškoje LDK teritorijose. O Volodymyras Polishchukas, išnagrinėjęs XVI a. septinto dešimtmečio Lucko pilies teismo knygoje įrašytus dokumentus, bando rekonstruoti Voluinės bajorų teisinės sąmonės apraiškas, daugiausia akcentuodamas teismo ir notarinės praktikos institucionalizavimo vaidmenį.

Kitiems tyrėjams Lietuvos Statutas buvo tik vienas, ir ne pats svarbiausias, šaltinis, ieškant atsakymo į įvairius LDK visuomenės sociopolitinės raidos klausimus, kurie pagilina ligšiolinės istoriografijos pateikiamus vaizdinius. Pavyzdžiui, Eugenijaus Saviščevo straipsnyje, skirtame Lietuvos istoriografijoje, galima teigti, dar negvildentai LDK bajorų ūkio struktūros temai, analizuojamas

magnato, LDK kanclerio (ir vieno iš Trečiojo Lietuvos Statuto rengėjų) Leono Sapiegos santykių su savaisiais tarnais modelis. Nors šiai analizei panaudotas vienas, bet ištis įspūdingas šaltinis (vadinamosios Leono Sapiegos „namų ūkio knygos“), autorius suformuluoja net keletą diskusinių problemų ir išvalgų, solidžiai oponuojančių mūsų istoriografijoje pastaruoju metu įsigalinčiai klientelizmo paieškos LDK „madai“. Tomas Čelkis nagrinėja vieną iš valdžios sklaidos ir drauge LDK teritorijos struktūros XV–XVI a. elementų – sausumos kelių sistemos – formavimo procesą, dėmesį sutelkdamas į vienos susisiekimo priemonės, vadinamųjų „valdovo kelių“, įvardijimą šaltiniuose ir kelių priežiūros organizavimą. Žinomos LDK žydų istorijos tyrėjos Jurgitos Šiaučiūnaitės-Verbickienės straipsnyje ieškoma atsakymo į klausimą, kodėl Abiejų Tautų Respublikoje nebuvo siekta suvienodinti visų jos gyventojų žydų teisinį statusą ir kuo čia buvo dėtas Trečiasis Statutas. Aleho Dziarnovicho pateikta 1787 m. Grigo Kačanovskio Varšuvoje sudaryto Lietuvos Metrikos inventoriaus analizė ne tik atskleidžia svarbios LDK institucijos – archyvo – sandaros tradiciją ir evoliuciją, bet ir plėtoja diskusiją apie Lietuvos Metrikos, kaip valstybės archyvo, sampratos susiformavimą.

Straipsnių rinkinį užbaigiantis gilia istoriografijos analize pagrįstas Sławomiro Godeko tyrimas, kuriame autorius suformuluoja konkrečias Trečiojo Statuto, jau žlugus ATR, (ne)galiojimo tyrimo problemas ir siūlo modernios prieigos metodus, kartu tampa tarsi simboliu, atveriančiu kompleksinių statutianos tyrimų perspektyvą.

Margas tyrėjų geografinis arealas ir skirtingos istoriografijos tradicijos nulėmė šio rinkinio daugiakalbystę (beje, ir pačių autorių atsakomybę už kitakalbių tekstų redagavimą). Jo sudarytojos taip pat paliko autorių vartojamus terminus bei vardyną.

Irena Valikonytė

Lirija Steponavičienė